

Tadeusz Janicki¹

Związek Niemieckich Chłopów (DBV) i jego wpływ na politykę rolną RFN w latach 1949–1969

Streszczenie

Na przełomie XIX i XX wieku w Niemczech wyodrębnił się model polityki rolnej oparty na protekcjonizmie i interwencjonizmie rolnym. Aktywny udział w jej kształtowaniu brały organizacje rolnicze, w tym szczególnie założony w 1893 r. Związek Rolników (Bund der Landwirte – BdL) oraz szereg regionalnych Związków Chłopskich, które w 1900 r. utworzyły Zjednoczenie Niemieckich Związków Chłopskich (Die Vereinigung der deutschen Bauernvereine – VdB). Po II wojnie światowej ich miejsce zajął Związek Niemieckich Chłopów (Deutscher Bauernverband – DBV), który ogłosił się ich kontynuatorem zarówno pod względem ideologicznym, jak i personalnym. Celem niniejszych rozważań jest przedstawienie genezy DBV i jego myśli politycznej, mechanizmów wpływu na wewnętrzną i zagraniczną politykę rolną RFN w latach 1949–1969 oraz ich rezultatów. DBV był scentralizowaną i zdyscyplinowaną organizacją, której udało się uzyskać bardzo wysoki stopień zorganizowania rolników, średnio osiągający poziom 90% zatrudnionych w tej gałęzi gospodarki. W świetle przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że DBV należało do najsukcesowniejszych instytucji lobbingowych w RFN. W omawianym okresie zdołał zrealizować wszystkie swoje najważniejsze cele pomimo malejącej pozycji gospodarczej rolnictwa i kurczącej się bazy społecznej oraz narastającej w drugiej połowie lat 60. krytyki dotychczasowej polityki rolnej ze strony opinii publicznej. Podstawą tego sukcesu była ścisła współpraca z partiami rządzącymi w tym okresie w RFN, w tym szczególnie z CDU i CSU, które w zamian za głosy wyborcze związanych z DBV rolników realizowały postulaty polityczne i gospodarcze Związku.

Słowa kluczowe: Związek Niemieckich Chłopów, Deutscher Bauernverband – DBV, polityka rolna, RFN, wspólna polityka rolna EWG

¹ Dr hab. Tadeusz Janicki, prof. UAM, Instytut Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, ul. Umultowska 89d, 61-614 Poznań, e-mail: wyki@amu.edu.pl

Wprowadzenie

W latach 1879–1945 w Niemczech ukształtował się model polityki rolnej oparty na protekcjonizmie i interwencjonizmie rolnym. Zasadniczą rolę w jego powstaniu odegrali wielcy właściciele ziemscy, którzy dążąc do ochrony swojej pozycji ekonomicznej i społecznej, już w latach 70. XIX wieku żądali wprowadzenia cel chroniących niemieckie rolnictwo przed importem taniego zboża z Rosji i Ameryki. W następnych dziesięcioleciach w retoryce politycznej sfer rolnych oraz związanych z nimi polityków obok dotychczasowych argumentów dotyczących ochrony i wspomagania niemieckiego rolnictwa pojawiła się związana z nacjonalizmem gospodarczym idea samowystarczalności żywnościowej, która nabrała szczególnego ciężaru gatunkowego po doświadczeniach aprowizacyjnych z okresu I wojny światowej.

Z biegiem lat polityka rolna w Niemczech ulegała instytucjonalizacji (m.in. powstawały organizacje reprezentujące rolników, a w 1919 r. utworzono Ministerstwo Rzeszy ds. Wyżywienia i Rolnictwa) oraz obejmowała coraz liczniejsze kwestie dotyczące produkcji rolnej i obrotu żywnością, osadnictwa, zmian strukturalnych, prawa rolnego, polityki cenowej, handlu międzynarodowego produktami rolnymi oraz oświaty rolnej i badań naukowych w rolnictwie.

Od końca XIX w. w kształtowaniu niemieckiej polityki rolnej brały aktywny udział organizacje rolnicze, w tym szczególnie założony w 1893 r. Związek Rolników (Bund der Landwirte – BdL) oraz szereg regionalnych Związków Chłopskich, które w 1900 utworzyły Zjednoczenie Niemieckich Związków Chłopskich (Die Vereinigung der deutschen Bauernvereine – VdB). Po 1933 r. wszystkie wymienione organizacje zostały włączone do utworzonego przez nazistów Stanu Żywicieli Rzeszy (Reichsnährstand – RNS). W II Rzeszy Niemieckiej i okresie Republiki Weimarskiej najważniejsze ze wspomnianych związków kierowane były przez przedstawicieli wielkiej własności ziemskiej, zaś od czasu III Rzeszy przez bogatych chłopów oraz związanych z wsią przedstawicieli partii politycznych i administracji państwowej.

Wymienione organizacje, broniąc interesów rolnictwa, poza argumentami gospodarczymi odwoływały się do nacjonalizmu gospodarczego (wskazywały na strategiczne znaczenie rolnictwa i konieczność interwencjonizmu państwowego na jego rzecz w celu osiągnięcia samowystarczalności żywnościowej) oraz do swoistej eklektycznej ideologii gloryfikującej wieś, chłopów i rolnictwo, zgodnie z którą były one źródłem i podstawą istnienia narodu niemieckiego.

Ten sposób postrzegania wsi i polityki rolnej znalazł swoją kontynuację w zachodnich strefach okupacyjnych i RFN za sprawą polityków ukształtowanych w duchu interwencjonizmu rolnego, którzy po 1949 r. zajęli czołowe stanowiska w CDU i CSU oraz administracji rolnej. W rezultacie doprowadziło to do utrzymania w RFN różnych form subsydiowania rolnictwa i żywności oraz wspierania rodzinnych gospodarstw chłopskich. Taki kierunek polityki rolnej obowiązywał w dwóch pierwszych dekadach istnienia RFN oraz w dużej części został przejęty przez EWG w ramach jej wspólnej polityki rolnej.

Celem niniejszych rozważań jest przedstawienie koncepcji politycznych Związku Niemieckich Chłopów (Deutscher Bauernverband – DBV) i jego wpływu na politykę rolną RFN w latach 1949–1969. Zasadnicze pytania badawcze dotyczą genezy DBV i jego myśli politycznej, mechanizmów wpływu na wewnętrzną i zagraniczną politykę rolną RFN w latach 1949–1969 oraz osiągniętych w tej materii rezultatów. Ramy chronologiczne rozważań obejmują okres od utworzenia RFN w 1949 r. do pełnego włączenia zachodnioniemieckiego rolnictwa w ramy wspólnej polityki rolnej EWG w 1969 r. Jest to jednocześnie czas sprawowania władzy w RFN przez CDU i CSU, dla których kierowani przez DBV chłopi stanowili ważną grupę wyborców. Niewielka objętość opracowania determinuje ujęcie tematu i sprawia, że charakterystyka DBV i jego roli w polityce rolnej ma charakter syntetycznego szkicu koncentrującego się na głównych aktorach, przełomowych wydarzeniach i najważniejszych osiągnięciach Związku. Problem wpływu organizacji rolniczych na politykę rolną w RFN na przestrzeni lat analizowało wielu niemieckich autorów w tym m.in. U. Kluge, H.-J. Puhle, R.G. Heinze i wielu innych. W polskiej historiografii szerzej na powyższy temat pisał T. Janicki.

Podmiotami polityki rolnej w RFN były organy ustawodawcze (Bundestag, Bundesrat i parlamenty krajowe), wykonawcze (rząd federalny i rządy krajowe, a pod koniec omawianego okresu również Komisja Europejska) oraz instytucje samorządowe, polityczne i zawodowe. Decydujący wpływ na artikulację interesów w sferze polityki rolnej, podejmowanie decyzji i ich realizację miały jednak dwa podmioty: rząd federalny (w którym za rolnictwo odpowiadały CDU i CSU) oraz DBV (posiadający pozycję jedyne politycznego reprezentanta „stanu chłopskiego” czy szerzej – rolnictwa). Wpływ pozostałych sił politycznych w RFN na politykę rolną był marginalny.

Czołową rolę w powstaniu DBV odegrał Andreas Hermes, który był drugim ministrem ds. wyżywienia i rolnictwa w Republice Weimarskiej, a następnie w latach 1928–1933 prezydentem Zjednoczenia Niemieckich

Związków Chłopskich (Präsident der Vereinigung der deutschen Bauernvereine) oraz w latach 1930–1933 prezydentem Związku Rzeszy Niemieckich Spółdzielni Rolniczych – Raiffeisena (des Reichsverbandes der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften – Raiffeisen) (Antonius 1978: 10–23)².

W rezultacie jego działań 26 października 1946 r. powstała Grupa Robocza Niemieckich Związków Chłopskich (Arbeitsgemeinschaft der deutschen Bauernverbände), która 1 października 1948 r. przekształciła się w Związek Niemieckich Chłopów (Deutscher Bauernverband – DBV), a A. Hermes został wybrany na jej prezydenta (Heinze 1992: 56; Puhle 1975: 106–107; ACDP, Nachlaß Hermes I – 090-027/1).

Jednocześnie A. Hermes w 1948 r. ponownie objął stanowisko prezydenta Niemieckiego Związku Raiffeisena (des Deutschen Raiffeisenverbandes), które piastował do 1961 r., a następnie w połowie 1951 r. utworzył Blok Małych i Średnich Przedsiębiorstw w Mieście i na Wsi (Mittelstandsblock in Stadt und Land) do którego należały m.in. DBV, Centralny Związek Rzemiosła Niemieckiego (Zentralverband des Deutschen Handwerks) i Centralny Związek Właścicieli Domów i Właścicieli Ziemskich (Zentralverband der Haus- und Grundbesitzer) (Buchstab 1966: 55, Heinze 1992: 54–61; Puhle 1975: 107). W rezultacie A. Hermes, pomimo że nie zajmował żadnych stanowisk rządowych ani partyjnych w ramach CDU, wywierał znaczący wpływ na politykę gospodarczą, a w szczególności na politykę rolną w RFN.

Organizując Związek i wybierając nazwę, A. Hermes świadomie dążył do odcięcia się od nazewnictwa i skojarzeń z działającym do 1945 r. nazistowskim Stanem Żywcicieli Rzeszy (*Reichsnährstand*, RNS). W rzeczywistości jednak zarówno w sferze personalnej, jak i ideologicznej występowała między tymi podmiotami bardzo silna kontynuacja. Przywódcy DBV, z oczywistych względów, zrezygnowali z antydemokratycznej i rasistowskiej retoryki, ale w dalszym ciągu popierali konserwatywno-patriarchalne siły polityczne i wyraźnie preferowali oligarchiczny system sprawowania władzy, który pozwalał im na zachowanie wpływów politycznych pomimo demograficznego i ekonomicznego spadku znaczenia wsi i rolnictwa w RFN w latach 50. i 60.

Dzięki osobistej pozycji politycznej A. Hermesa, sprawności organizacyjnej i liczbie członków DBV stał się głównym przedstawicielem chłopów w sferze politycznej już na początku lat 50. W następnych latach DBV udało się osiągnąć bardzo wysoki, niespotykany w innych

² Jako przeciwnik nazizmu mógł podjąć aktywną działalność polityczną i związkową po zakończeniu działań wojennych w 1945 r.

organizacjach zawodowych, stopień zorganizowania rolników, średnio osiągający poziom 90% (od 100% na północy RFN do 80% na południowym wschodzie). DBV była scentralizowaną i zdyscyplinowaną organizacją, która w zachodnioniemieckim systemie parlamentarnym stanowiła jedną z najbardziej skutecznych grup nacisku. Regułą była (przejęta z okresu RNS) unia personalna, polegająca na tym, że prezydent DBV na poziomie landu, okręgu czy powiatu był jednocześnie prezydentem Związku Reiffeisena i Izby Rolniczej (Ackermann 1970: 28; Rehwinkel 1973: 41).

DBV nie miał konkurencji jako reprezentant chłopów, co wzmacniało jego pozycję na zewnątrz, ale jednocześnie osłabiało wewnętrzną dyskusję i konserwowało wewnątrzwiązkowe struktury władzy. W rezultacie Związek miał charakter autorytarny, a demokracja organizacyjna była ograniczona. Prezydentów i przewodniczących poszczególnych związków krajowych i lokalnych, którzy pozostawali na swoich stanowiskach przez wiele kadencji, z reguły wybierano przez aklamację. Utworzenie tak scentralizowanej reprezentacji rolnictwa było możliwe m.in. dzięki osłabieniu pozycji wielkich właścicieli ziemskich ze wschodu przedwojennych Niemiec, którzy po 1945 r. stracili swoje majątki. Złagodziło to wewnętrzne konflikty w sferach rolnych i umożliwiło bogatym chłopom utrzymanie przywódczej roli w DBV, przyznanej im w czasach III Rzeszy w ramach Stanu Żywcicieli Rzeszy (RNS). To właśnie oni pod kierunkiem tak doświadczonego polityka jak A. Hermes uczynili z rolnictwa wyjątkowy sektor w ramach nowo utworzonej społecznej gospodarki rynkowej (BA B 136/383: 3; H. Priebe 1985: 55; Heinze 1992: 62; Ackermann 1970: 13, 41)³.

1. Geneza i treść myśli politycznej DBV

Zasadniczą rolę w kształtowaniu świadomości podmiotów zachodnioniemieckiej polityki rolnej, w tym koncepcji politycznych DBV, odegrały doświadczenia związane z rolnictwem i aprowizacją z lat 1914–1948 r. oraz tzw. ideologia chłopska, czyli koncepcja wsi i rolnictwa wywodząca się z trzech powiązanych ze sobą ideologii: agraryzmu, volkizmu i nazi-stowskiej koncepcji „Krwi i ziemi” (Blut und Boden). Głód z czasów I wojny światowej i pierwszych lat po zakończeniu II wojny światowej

³ W DBV dominowali producenci zboża, buraków cukrowych, mleka i mięsa, którzy doprowadzili do objęcia ochroną celną wytwarzanych przez siebie produktów i zagwarantowania dla ich produkcji subwencji państwowych.

głęboko zapadł w świadomość społeczeństwu niemieckiemu i jego politykom, którzy byli skłonni do daleko idących koncesji na rzecz producentów żywności, jeśli tylko stwarzało to szansę na podniesienie poziomu samowystarczalności żywnościowej i bezpieczeństwa aprowizacyjnego kraju.

Wymienione ideologie natomiast gloryfikowały rolnictwo i chłopów, w tym szczególnie ich mistyczny związek z ziemią, wyjątkową rolę w funkcjonowaniu państwa i społeczeństwa, oraz wzywały do ochrony stanu chłopskiego i rodzinnych gospodarstw rolnych (Mosse 1972: 17–21; Puhle 1975: 67–68; Eidenbenz 1993: 15 nn.). Wypada w tym miejscu zaznaczyć, że o ile zasięg oddziaływania agraryzmu i volkizmu na życie społeczno-polityczne Niemiec był stosunkowo ograniczony, o tyle nazistowska koncepcja Blut und Boden, za pośrednictwem aparatu propagandowego i administracyjnego III Rzeszy, docierała przez ponad 12 lat do zdecydowanej większości chłopów i innych osób związanych z rolnictwem, przymusowo zorganizowanych w Stanie Żywicieli Rzeszy (Reichsnährstand – RNS) (Połomski 1982: 228; Grunberger 1987: 230–231).

Powyższe hasła z oczywistych względów były dobrze przyjmowane w środowisku wiejskim, trwale zmieniając świadomość chłopów i wielu polityków, którzy po II wojnie światowej kształtowali politykę rolną stref okupacyjnych i RFN. W nowej rzeczywistości ponownie odwołali się do haseł o wyjątkowej roli i pozycji społecznej chłopów, co w mniemaniu samych chłopów i reprezentujących ich działaczy usprawiedliwiała przekazywanie na rzecz rolnictwa znaczącej pomocy materialnej z budżetu państwa. Ponadto wieloletnie funkcjonowanie w warunkach interwencji rolnego ukształtowało podażowy stosunek chłopów do rynku i przekonanie, że ich zadaniem jest produkowanie żywności, a jej skupem i zbytem powinno zająć się państwo. Państwo powinno także tak kształtować ceny rolne, żeby gospodarstwa miały gwarancję rentowności, zgodnie z wywodzącym się jeszcze z lat 20. i realizowanym w czasach III Rzeszy postulatem mówiącym o „cenach pokrywających koszty produkcji” (kostendeckende Preise) (Herlemann 1969: 200).

W ten sposób ukształtowane bądź utrwalone w okresie III Rzeszy zasady i cele polityki rolnej dotyczące samowystarczalności żywnościowej, ochrony rodzinnych gospodarstw rolnych, zobowiązań państwa wobec wsi i rolnictwa, subsydiowania rolnictwa, pozycji chłopów w państwie i społeczeństwie oraz funkcjonowania ich przedstawicielstwa stanowego stały się elementem myśli politycznej DBV i były obecne w zachodnioniemieckiej polityce rolnej do końca lat 60. XX wieku (Gerhard 2000: 134–138). Szczególnie ważne dla działań Związku

i postawy politycznej zachodnioniemieckich chłopów było przekonanie, że państwo jest instytucją zobowiązaną do opieki nad wsią i rolnictwem, nawet kosztem innych działów gospodarki i grup społecznych.

W walce o zabezpieczenie chłopskich interesów DBV, w zależności od potrzeb i okoliczności, odwoływał się do argumentów ekonomicznych (bezpieczeństwo żywnościowe), politycznych (poparcie polityczne w wyborach) oraz ideologicznych (solidaryzm i sprawiedliwość społeczną). W elastyczny sposób dobierał zarówno argumenty, jak i środki, którymi się posługiwał, oraz cele, do których dążył, nawet jeśli to miało oznaczać radykalną zmianę poglądów i programu. W latach 1948–1950 w warunkach niedoborów żywności DBV był zwolennikiem liberalizacji rynku rolnego i uwolnienia cen na produkty rolne. Jedynie warunkowo dopuszczał istnienie instytucji służących jego kontroli i stabilizacji, tak jak to było w czasach III Rzeszy i okresie okupacji. Zmienił zdanie po 1951 r., gdy na rynkach światowych pojawiły się nadwyżki żywności i jej ceny zaczęły spadać. Od tej pory nie tylko zgadzał się na istnienie takich instytucji, lecz wręcz żądał ich utworzenia w celu regulacji i ochrony niemieckiego rynku rolnego przed zagraniczną konkurencją, która w jego mniemaniu dysponowała techniczną i organizacyjną przewagą. Ponadto DBV żądał sprawiedliwych cen na produkty rolne (pokrywających koszty produkcji) i jednoczesnego obniżenia cen na środki produkcji, wspierania rodzinnych gospodarstw rolnych i stanu chłopskiego, szerokiej polityki socjalnej, obejmującej także pracujących w rolnictwie, oraz zapewnienia tej gałęzi gospodarki wszelkiej pomocy w realizacji zadania o tak pierwszorzędym znaczeniu jak wyżywienie narodu (Puhle 1975: 109).

Przekonując decydentów i opinię publiczną do słuszności proponowanych rozwiązań, przedstawiciele Związku twierdzili m.in., że niemieckie rolnictwo ze względu na warunki naturalne i strukturę nie jest w stanie konkurować z rolnictwem amerykańskim i kanadyjskim oraz że jest upośledzone pod względem dochodowym w stosunku do pozarolniczych gałęzi gospodarki RFN (ze względu na tzw. nożyce cen). Jednocześnie niejako tradycyjnie podkreślali, że w interesie konsumentów jest osiągnięcie przez RFN wysokiego poziomu samowystarczalności żywnościowej, co może zapobiec wybuchowi głodu w okresie kryzysów i napięć oraz zapewni państwu bezpieczeństwo polityczne i większą niezależność na arenie międzynarodowej. Podobną rolę miał odgrywać liczny i silny ekonomicznie stan chłopski, który zdaniem DBV był pro-państwowy i antyrewolucyjny. Jego utrzymanie zdaniem Związku było możliwe jedynie poprzez wspieranie rodzinnych gospodarstw chłopskich, które ze względów gospodarczych, społecznych i kulturowych są

najlepszą formą gospodarowania na niemieckiej wsi. Operując powyższymi argumentami, władze DBV twierdziły, że znaczenie stanu chłopskiego i rolnictwa dla RFN jest na tyle duże, że usprawiedliwia obciążenie całego społeczeństwa kosztami jego subsydiowania (Ackermann 1971: 11 i nn.). Związek uznawał i akceptował zasady i cele „społecznej gospodarki rynkowej”, szczególnie akcentując konieczność solidaryzmu społecznego wobec wsi i rolnictwa oraz społecznej odpowiedzialności dominujących sektorów gospodarki i rządu za bezpieczeństwo aprowizacyjne kraju (Puhle 1975: 109).

Od połowy lat 50. obok wcześniejszych żądań (np. dotyczących ochrony rolnictwa przed zagraniczną konkurencją i utrzymania stanu chłopskiego) w programie Związku coraz więcej miejsca zajmowały kwestie podniesienia rolniczych dochodów w celu ich zrównania z dochodami w innych gałęziach gospodarki, czyli osiągnięcia tzw. parytetu dochodów, oraz postulaty obrony interesów niemieckiego rolnictwa na forum międzynarodowym, w tym szczególnie w ramach powstającego EWG (NHStAH: Nachlaß Rehwinkel VVP 38/10; Puhle 1975: 109–110).

2. Praktyka polityczna DBV

Przywódcy DBV mieli świadomość, że w warunkach systematycznego spadku liczby pracujących w rolnictwie zabezpieczenie interesów rolnictwa w ramach szybko rozwijającej się gospodarki industrialnej może nastąpić jedynie na drodze polityczno-prawnej. W tym celu szukali politycznego protektora, któremu w zamian mogli zaoferować poparcie wyborcze licznej i zdyscyplinowanej organizacji społeczno-zawodowej. Ze względu na daleko idące powiązania personalne oraz podobieństwa ideologiczne (obie strony cechował konserwatyzm społeczny i polityczny) i programowe DBV związał się z CDU i CSU. Zarówno Związek, jak i chadecy opowiadali się w przede wszystkim za utrzymaniem w rolnictwie interwencjonizmu państwowego, regulowanych przez państwo cen, za wzrostem produkcji i dochodów rolnych oraz ochroną stanu chłopskiego, a na kolejnych miejscach stawiali modernizację techniczną i strukturalną rolnictwa (Puhle 1975: 106).

Dzięki wspomnianemu sojuszowi DBV zapewnił sobie wpływ na większość decyzji dotyczących polityki rolnej w omawianym okresie, w tym na tak zasadnicze wydarzenia jak budowa systemu regulacji rynku rolnego (Marktordnung) w latach 1950–1951, uchwalenie ustawy rolnej (Landwirtschaftsgesetz) w 1955 r. i budowę wspólnego rynku

rolnego w ramach EWG po 1957 r. (Kluge 1989, Bd. 1: 116–122, 227–230; 238–245, 283–304).

Jak już wspomniano, w latach 1948–1950 DBV był zwolennikiem liberalizacji rynku rolnego i uwolnienia cen na produkty rolne, jednak coraz większa podaż produktów rolnych i spadek cen żywności na rynkach światowych w 1950 r. sprawiły, że władze Związku, dostrzegły rysujące się niebezpieczeństwo zagranicznej konkurencji i stały się zwolennikami ochrony rynku rolnego. W związku z tym wywierały nacisk na partie polityczne i rząd RFN, a następnie z zadowoleniem przyjęły utworzenie przez ówczesnego ministra rolnictwa W. Niklasa w latach 1950–1951 kontrolowanego przez państwo systemu regulacji rynku rolnego (tzw. Marktordnung), który miał zastąpić stopniowo znoszony system gospodarki przymusowej w rolnictwie funkcjonujący od czasów III Rzeszy. Nowy system opierał się na stworzeniu placówek kontrolujących import i zapasy żywności, tzw. placówek importowo-zapasowych (Einfuhr und Vorratsstelle), kontyngentowaniu handlu zagranicznego artykułami rolnymi oraz ustanowieniu przez państwo oficjalnych cen na podstawowe artykuły spożywcze. Pozwalało to na elastyczne zaopatrywanie rynku, kontrolę cen i zapobieganie spekulacji oraz unikanie napięć w bilansie płatniczym (Henning 1986: 109, 273–74; Niklas 1951: 147–164; BA: Nachlaß Niklas, N 1317/6).

Po utworzeniu Marktordnung, w pierwszej połowie lat 50., DBV skoncentrował się na polityce dochodowej. Zdaniem Związku podniesienie dochodów wsi miało nastąpić poprzez stworzenie gwarantującego opłacalność produkcji rolnej systemu cen opartego na parytecie pomiędzy cenami produktów rolnych i cenami artykułów przemysłowych, w tym szczególnie środków produkcji (Puvogel 1957: 28–29). Postulat ten przedstawiciele DBV powtórzyli na spotkaniu z kanclerzem Konradem Adenauerem i członkami jego rządu 17 lutego 1951 r. w Röndorf w pobliżu Bonn. Po przedstawieniu swoich argumentów zadeklarowali, że „rolnictwo jest gotowe do maksymalnego podniesienia produkcji rolnej w zachodnich Niemczech”, jednak „potrzebuje równouprawnienia”, w tym szczególnie w dziedzinie dochodów (Puvogel 1957: 30). Odpowiadając Adenauer stwierdził m.in., że „poziom cen rolnych, na który w dużej mierze wpływ wywierać mogą działania gospodarki krajowej i polityki handlowej, musi być kształtowany na zasadzie parytetu w stosunku do innych cen i płac w niemieckiej gospodarce” (Janicki 2010: 191; NHStAH: Nachlaß Rehwinkel VVP 38/Acc 139/84 nr 51). W ten sposób rozpoczęła się debata polityczna dotycząca parytetu, która trwała ponad trzy lata. Ostatecznie 8 lipca 1955 r. Bundestag (jedynie przy dwóch głosach przeciwnych) uchwalił ustawę rolną (Landwirtschaftsge-

stez), która w krótkim czasie została również zaakceptowana przez DBV. W ramach tej ustawy DBV nie zdołał przeforsować wszystkich swoich postulatów, ale doprowadził do tego, że jego żądania w dziedzinie polityki rolnej uzyskały demokratyczną i prawną legitymację.

W pierwszej części ustawa zawierała zobowiązanie dotyczące zapewnienia rolnictwu udziału w ogólnym rozwoju gospodarczym oraz wskazywała na środki, przy pomocy których powyższy cel miał zostać osiągnięty. W drugiej części znalazły się postanowienia dotyczące corocznego zbierania informacji o położeniu rolnictwa w celu przygotowywania tzw. „Zielonego raportu” (Grüne Bericht) oraz na jego podstawie tzw. „Zielonego planu” (Grüne Plan). Przygotowywany corocznie „Zielony plan” miał zawierać szczegółowe dane co do wysokości środków koniecznych do osiągnięcia zapisanych w ustawie celów i sposobów wykorzystania przyznanych środków (Kluge 1989, Bd. 1: 229–230; Janicki 2010: 210–212).

W następnych latach DBV, wskazując na dane zawarte w „Zielonych raportach”, które potwierdzały istnienie dysparytetu w dochodach pomiędzy zatrudnionymi w rolnictwie i w przemyśle, regularnie i z sukcesem domagał się zwiększenia środków finansowych w ramach kolejnych „Zielonych planów” na subsydiowanie cen rolnych i zmian strukturalnych w rolnictwie (środki finansowe przeznaczone na różne formy pomocy dla rolnictwa w 1956 r. wyniosły ok. 1 mld DM, a w 1961 już ok. 3,5 mld DM – patrz: Henning 1986: 277). DBV starał się przesunąć jak największą część środków finansowych na politykę cenowo-dochodową, kosztem środków na działania zmierzające do zmian strukturalnych w rolnictwie.

Ostatnim z zagadnień o zasadniczym znaczeniu dla DBV była idea integracji rolnictwa zachodnioeuropejskiego, która pojawiła się na przełomie lat 40. i 50 XX wieku. Od czasu przejścia na pozycje interwencjonistyczno-protekcjonistyczne na początku lat 50. Związek z dużą ostrożnością, a nawet z niechęcią, odnosił się do tych pomysłów. W tej dziedzinie jednak jego wpływ na władze RFN okazał się niewystarczający. Dążąc do przełamania izolacji politycznej, rząd RFN nie przerywał negocjacji i w ramach Traktatów Rzymskich wyraził zgodę na budowę wspólnego rynku rolnego EWG. Pod wpływem DBV i części polityków rządzącej koalicji starał się jednak spowalniać realizację postanowień specjalnej konferencji poświęconej stworzeniu wspólnej polityki rolnej EWG, która odbyła się w dniach 3–11 lipca 1958 r w Stresa (Włochy) (Płóciennik 2004: 331; Morsey 1996: 238–239; Kluge 1989, Bd. 1: 24).

Pomimo oporów ze strony RFN budowa wspólnego rynku rolnego wchodziła w kolejne etapy. Decydujący był nacisk ze strony Francji,

która miała być największym beneficjentem integracji rolnej w ramach EWG (Kluge 1989, Bd. 1: 283–288, 325–334). DBV, który z ochrony niemieckiego rynku rolnego przed zagraniczną konkurencją uczynił jedno ze swoich najważniejszych haseł i celów, wszelkimi dostępnymi metodami starał się blokować i opóźniać procesy integracyjne. Posługiwał się przy tym ostrą retoryką wymierzoną w zachodnioniemiecki rząd, oskarżając go m.in. o wyprzedawanie interesów narodowych i budowanie wspólnoty europejskiej kosztem niemieckich chłopów. Nie był jednak w stanie zablokować procesu integracji, co pokazuje, że wpływy DBV kończyły się tam, gdzie zaczynały się interesy niemieckiego przemysłu i gdzie realizowany był zasadniczy cel polityki zagranicznej RFN z lat 50. i 60., czyli „integracja zachodnia” (Westbindung). Niemniej Związek okazał się na tyle silny, żeby zapewnić chłopom dodatkowe subwencje i rekompensaty finansowe w zamian za zgodę na utworzenie Wspólnego Rynku Rolnego. Na mocy porozumienia pomiędzy DBV i rządem z jesieni 1964 r. i uchwalonej w związku z tym 9 września 1965 r. ustawy o wspieraniu integracji niemieckiego rolnictwa ze wspólnym rynkiem – Ustawa dostosowawcza EWG (EWG-Anpassungsgesetz) władze RFN zobowiązały się do wypłacenia dodatkowo na rzecz rolnictwa (tzn. ponad kwoty zaplanowane w „Zielonych planach”) 850 mln DM w 1965 r. i 1100 mln DM w latach 1966–1970 (Kluge 1989, Bd. 1: 360; Ackermann 1970: 89; Magura 1970: 91).

Pomimo tego w następnych latach prezydent DBV E. Rehwinkel i część chłopów czuli się rozczarowani, zwłaszcza że pomimo ogólnego wzrostu wiejskich dochodów dysparytet pomiędzy zatrudnionymi w rolnictwie i przemyśle nie zmniejszał się. Doprowadziło to w drugiej połowie lat 60. do narastania konfliktu pomiędzy chłopami a rządzącymi chadekami, szczególnie gdy pod wpływem recesji gospodarczej z 1967 r. konieczne okazało się ograniczenie wydatków budżetowych i tym samym zmniejszenie przyrzeczonych w 1964 r. dodatkowych subwencji dla rolnictwa oraz jednocześnie spadły przychody rolników w związku z uzgodnionym wcześniej na forum EWG obniżeniem w RFN cen na zboże. Eskalacja konfliktu w 1968 r. przybrała postać wieców, manifestacji ulicznych, zajmowania budynków publicznych i blokowania dróg, a w 1969 r. doprowadziła do zmiany preferencji wyborczych części chłopów, którzy zagłosowali na skrajnie prawicową NPD (Janicki 2010: 307–312, 335).

Pod koniec lat 60. władze DBV dostrzegały przesuwanie się ośrodka decyzyjnego w dziedzinie polityki rolnej z Bonn do Brukseli. W związku z tym rozpoczęły budowę silnej grupy nacisku zdolnej do wpływania na politykę rolną na poziomie Komisji Europejskiej. Swoje działania skon-

centrowały na europejskiej organizacji zrzeszającej rolnicze organizacje zawodowe COPA, która opierając się na niemieckich doświadczeniach i tradycji, przeniosła do Brukseli sprawdzony model lobbingu rolnego i cenowo dochodowej polityki rolnej (Puhle 1975: 111).

Zasadnicze kierunki polityki rolnej DBV i metody ich realizacji w latach 50. i 60. w pierwszym rządzie były określane przez dwóch jego prezydentów: A. Hermesa i E. Rehwinkela, którzy z jednej strony byli świadomi postępującej gospodarczej i społecznej marginalizacji wsi, a z drugiej byli przekonani o wyjątkowości rolnictwa i stanu chłopskiego. Obaj zdecydowanie walczyli o ich interesy, jednak posługiwali się przy tym odmiennymi metodami, co wynikało z różnic w ich doświadczeniu politycznym i osobowości⁴. W celu mobilizowania chłopów wykorzystywali z jednej strony ich poczucie wartości, podbudowane przez wspomnianą wcześniej ideologię, a z drugiej nieufność, a nawet wrogość wobec pozarolniczych grup społecznych, które w większym stopniu korzystały z zachodnioniemieckiego cudu gospodarczego niż mieszkańcy wsi. Przywódcy DBV manipulowali emocjami żyjących w poczuciu niespełnionych nadziei i marginalizacji chłopów, doprowadzając do ich radykalizacji i zwierania szyków wokół DBV, który sam siebie przedstawiał jako jedyne obrońcę rolniczych interesów. Wspomniani przywódcy DBV wywierali stały nacisk na polityków różnych szczebli poprzez osobiste rozmowy, listy i ogłaszane publicznie deklaracje. Dla wzmocnienia swojej pozycji organizowali również wielotysięczne wiece, przemarsze i blokowanie dróg, w trakcie których chłopci występowali z czarnymi flagami i hasłami krytykującymi rządzących w RFN, a od początku lat 60. również wspólną politykę rolną EWG.

Podsumowanie

Przez ponad 20 lat DBV był jedną z najbardziej skutecznych instytucji lobbingowych w RFN. W tym okresie zdołał zrealizować wszystkie swoje najważniejsze cele, pomimo narastającej w drugiej połowie lat 60. krytyki dotychczasowej polityki rolnej ze strony opinii publicznej, środowisk naukowych i organizacji reprezentujących przemysł. Sukces ten

⁴ A. Hermes był doświadczonym politykiem i działaczem rolnym aktywnym na najwyższych szczeblach administracji państwowej. Z kolei Edmund Rehwinkel (1899–1977), z zawodu rolnik i działacz chłopski, był typem polityka wiecowego, który zrobił karierę dzięki umiejętnościom charyzmatycznego mówcy. Patrz: NHStAH, Nachlaß Rehwinkel VVP 38/Acc 139/84 nr 51, s. 16; Deutsche Bauernkorespondenz (DBK), 1955 nr 23.

DBV uzyskał w głównej mierze dzięki dużej liczbie członków i wysokiemu poziomowi scentralizowania oraz bezpośrednim kontaktom z przedstawicielami najwyższych władz, (kolejnymi kanclerzami i ministrami rolnictwa) i działalności grupy posłów do Bundestagu (wywodzących się głównie z CDU/CSU, ale także z SPD i FDP) tworzących tzw. Zielony Front (*Grüne Front*), którzy zdominowali Komisję Rolną tej izby niemieckiego parlamentu i mieli decydujący wpływ na kształt aktów prawnych dotyczących rolnictwa. BDV korzystało również z pomocy osób związanych z DBV lub sprzyjających mu, które zajmowały wysokie stanowiska urzędnicze w rządzie i ministerstwie rolnictwa. Wszystko to było możliwe dzięki obecności w zachodnioniemieckim życiu politycznym czynników o charakterze przedindustrialnym dotyczących systemu sprawowania władzy, w tym konserwatyzmu i utrwalonych hierarchii w łonie partii sprawujących władzę, biurokracji i zakulisowego podejmowania decyzji politycznych, które następnie w Bundestagu otrzymywały jedynie demokratyczną legitymację (Puhle 1975: 103, 108).

Dzięki bliskim kontaktom z partiami sprawującymi władzę oraz przyzwoleniu innych partii politycznych (w tym szczególnie SPD) na interwencjonistyczny model polityki rolnej DBV w omawianym okresie zapewnił rolnictwu w RFN ochronę przez zagraniczną konkurencją i pozycję sektora strategicznego, który był regularnie subsydiowany z budżetu państwa w formie dotacji do cen, produkcji, kredytów i na działania o charakterze strukturalnym. W zamian za zgodę na utworzenie wspólnego rynku rolnego uzyskał dodatkowe świadczenia i przejęcie niemieckiego modelu cenowo-dochodowej polityki rolnej przez wspólny rynek rolny EWG. Wyjątkowość sytuacji polega na tym, że dokonał tego pomimo spadku znaczenia rolnictwa w ramach gospodarki narodowej i szybko zmniejszającej się liczby wyborców związanych z rolnictwem.

Kolejne rządy RFN godziły się na żądania DBV w związku z dążeniem do osiągnięcia wysokiego stopnia samowystarczalności żywnościowej i modernizacji rolnictwa oraz z obawy przed utratą chłopskiego poparcia w wyborach i masowymi protestami ulicznymi, które szkodziły ich wizerunkowi. Obawy przed utratą wiejskich wyborców były szczególnie mocne w drugiej połowie lat 60., gdy nawet niewielka zmiana preferencji wyborczych mogła zadecydować o utracie bądź zdobyciu władzy, tak jak to się stało w 1969 r. W omawianym okresie DBV związany był z chadekami, ale wielokrotnie groził zerwaniem tego sojuszu, wymuszając korzystne dla siebie rozwiązania. W ten sposób trzymał w szachu zarówno CDU/CSU, dążące do utrzymania wiejskiego elektoratu, jak i pozostałe partie, które licząc

na pozyskanie wiejskich wyborców, unikały konfliktu z DBV i czyniły na rzecz rolników daleko idące koncesje programowe. W związku z tym DBV (w odróżnieniu od wcześniejszych związków rolniczych, czyli BDL i RNS) nie zwalczał demokracji, lecz wykorzystywał jej mechanizmy do swoich celów (Puhle 1975: 108–110).

Pomimo wielu sukcesów w podnoszeniu rolniczych dochodów wpływ Związku na decyzje rządu o charakterze strategicznym, istotne dla całej gospodarki RFN, był jednak ograniczony. Najlepszym przykładem jest budowa EWG i rozwój wspólnej polityki rolnej, których DBV nie zdołał zablokować, choć na różne sposoby starał się przeciwstawiać ich realizacji.

Charakteryzując politykę DBV, trzeba wspomnieć, że realizacja jego postulatów miała również negatywne skutki gospodarcze i społeczne, które dały o sobie znać również później, w ramach wspólnej polityki rolnej EWG. Polityka wysokich cen i subsydiowania produkcji rolnej doprowadziły bowiem do nadprodukcji, którą państwo było zmuszone skupić i sprzedać za granicę, dopłacając do eksportu, lub zniszczyć. Ponadto dzięki pomocy finansowej ze strony państwa wiele karłowatych i nierentownych gospodarstw przedłużyło swoją egzystencję, a retoryka obrony stanu chłopskiego i rodzinnych gospodarstw rolnych skłoniła wielu chłopów do opóźnienia decyzji o odejściu z rolnictwa. Blokowało to koncentrację ziemi oraz zatrzymywało na wsi nadwyżkę siły roboczej, choć w latach 60. przemysł RFN cierpiał na jej niedobór.

Reasumując, można powiedzieć, że DBV była tak długo skuteczna w kształtowaniu zachodnioniemieckiej polityki rolnej opartej na różnych formach subsydiowania rolnictwa, jak długo jej żądania nie kolidowały z interesami eksportowymi niemieckiego przemysłu i procesem integracji zachodnioeuropejskiej RFN. W tych dziedzinach rząd realizował swoje priorytety nawet wbrew sprzeciwom DBV, rekompensując jedynie finansowo ewentualne straty wynikające z tego tytułu dla zachodnioniemieckich chłopów.

Literatura

Materiały archiwalne

Archiv für Christlich-Demokratische Politik w Sankt Augustin, (ACDP), Nachlaß Hermes 1

Niedersächsisches Hauptstaatsarchiv Hannover (NHStAH), Nachlaß Rehwinkel Bundesarchiv Koblenz (BA).

Artykuły i monografie

- Ackermann P., 1970, *Der Deutsche Bauernverband im politischen Kräftespiel der Bundesrepublik. Die Einflussnahme des DBV auf die Entscheidung über den europäischen Getreidepreis*, Tübingen, Mohr.
- Antonius J., 1978, *Andreas Hermes und der Deutsche Bauernverband* (Schriftenreihe des DBV H. 2/1978), Hennef.
- Eidenbenz M., 1993, „*Blut und Boden*”. *Zu Funktion und Genese der Metaphern des Agrarismus und Biologismus in der nationalsozialistischen Bauernpropaganda*, R.W. Darres, Bern.
- Gerhard G., 2000, *Das Ende der deutschen Bauernfrage – Ländliche Gesellschaft im Umbruch* [w:] *Der lange Abschied vom Agrarland Agrarpolitik. Landwirtschaft und ländliche Gesellschaft zwischen Weimar und Bonn*, red. D. Münkler, Berlin.
- Grunberger R., 1987, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, Warszawa.
- Heinze R.G., 1992, *Verbandspolitik zwischen Partikularinteressen und Gemeinwohl – Der Deutsche Bauernverband*, Gütersloh.
- Henning F.W., 1986, *Landwirtschaft und ländliche Gesellschaft in Deutschland*, Bd. 2 1750–1976, Paderborn.
- Herlemann H.-H., 1969, *Vom Ursprung des deutschen Agrarprotektionismus* [w:] *Agrarwirtschaft und Agrarpolitik*, red. E. Gerhardt, P. Puhmann, Köln–Berlin.
- Janicki T., 2010, *Kształtowanie się polityki rolnej w Republice Federalnej Niemiec w latach 1949–1969*, Poznań.
- Magura W., 1970, *Chronik der Agrarpolitik und Agrarwirtschaft in der Bundesrepublik Deutschland von 1945–1967*, Hamburg–Berlin.
- Morsey R., 1996, *Heinrich Lübke. Eine politische Biographie*, Paderborn.
- Mosse G., 1972, *Kryzys ideologii niemieckiej. Rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*, Warszawa.
- Niklas W., 1951, *Sorgen um das tagliche Brot. Von der Regierungserklärung 1949 bis zu den Marktordnungsgesetzen 1951*, Bonn.
- Plóciennik S., 2004, *Europejska integracja gospodarcza w polityce RFN (1949–2000)*, Wrocław.
- Połomski F., 1982, *Teoria „Krwi i ziemi” (Blut und Boden)* [w:] *Studia z dziejów myśli politycznej w Niemczech XIX i XX wieku*, Poznań.
- Priebe, H., 1985, *Die subventionierte Unvernunft: Landwirtschaft und Naturhaushalt*, Berlin.
- [Die] *Protokolle des CDU Bundesvorstandes 1950–1953. Adenauer: “Es musste alles neu gemacht werden”*, 1966, Bearbeitet von Günter Buchstab, Stuttgart.
- Puhle H.-J., 1975, *Politische Agrarbewegungen in kapitalistischen Industriegesellschaften. Deutschland, USA und Frankreich im 20. Jahrhundert*, Göttingen.
- Puvogel C., 1957, *Der Weg zum Landwirtschaftsgesetz*, Bonn.
- Rehwinkel E., 1973, *Gegen den Strom. Erinnerungen eines niedersächsischen, deutschen und europäischen Bauernführers*, Dorheim.

Czasopisma

Deutsche Bauernkorespondenz (DBK),

The German Farmers' Association (DBV) and its influence on agricultural policies in West Germany 1949–1969

Abstract

At the turn of the 20th century in Germany a model of agricultural politics was developed based upon protectionism and interventionism. An active role in its shaping was played by agricultural organisations, especially the German Agrarian League (Bund der Landwirte – BdL), established in 1893, and a whole host of regional Farmers Associations, which in 1900 were merged to create the Association of German Farmers Associations (Die Vereinigung der deutschen Bauernvereine – VdB). Following WWII this organisation was superseded by the German Farmers Association (Deutscher Bauernverband – DBV), which represented a continuation in both ideological terms, and of personnel. The aim of the article is to present the genesis of the DBV and its political thinking, the mechanisms of its influence on domestic and foreign agricultural policies in West Germany between 1949 and 1969, and the results achieved. The DBV was a disciplined and centralised organisation, which managed to achieve a high level of organisation amongst farmers, reaching an average level of 90% of those employed in this economic sector. In light of this analysis, it is possible to state that the DBV was one of the most effective lobby groups in West Germany. In the period under discussion it managed to achieve all of its primary objectives, despite a decline in the position of the agrarian economy, its shrinking social base, and – in the late 1960s – an increase in public criticism of existing agricultural policies. The basis of the aforementioned success was the close connection with the governing parties during this period, specifically the CDU and CSU, who in return for electoral support implemented the political postulates of the Association.

Key words: German Farmers Association, Deutscher Bauernverband – DBV, agricultural politics, West Germany, Common Agricultural Policy